

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
BÖLÜMÜ**

mm

**Prof. Dr. Mine MENGİ Adına
TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU (20-22 Ekim 2011)
BİLDİRİLERİ**

ADANA-2012

YÖN EKLERİ: ÇEKİM VE TÜRETİM ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Mevlüt ERDEM
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mevluterdem@gmail.com

ÖZET: Dillerde türetim ve çekim kategorileri zorunluluk (*obligatoriness*), sözdizimsel ilgililik (*syntactic relevance*), sözdizimsel kategorinin değişmesi (*change of syntactic category*), çekimlilik (*paradigms*), anlamsal farklılık (*semantic difference*), bitimlilik, psiko-lengüistik (*psycholinguistic*) farklılık gibi özelliklerle birbirlerinden ayrılırlar. Bu özellikler Türkçedeki çekim kategorilerine uygulandığında bazı ekler tam olarak çekim veya türetim kategorisine girmez. Türkiye Türkçesindeki yön ekleri de bunlardandır. Fakat yön eklerini alan kelimeler Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde günümüzdekinden daha geniş bir çekimlilik özelliğine sahiptir. Bu yüzden Eski Türkçe ve Orta Türkçede günümüz Türkçesindeki kalıplaşmış kelimelerin yanında *yürekre, töpöre, başra, kulkakra* (Erdal 2004: 374); *ebgerü, tabgaçgaru, ötüken yışgaru, yergerü* vb. (Tekin 2000: 116), *başıra, göksire, yolıra, arkara, añaru* vb. (Özkan, 2000: 117) biçimleri buluruz. Aynı zamanda yön ekini alan kelimeler psiko-lengüistik açıdan (sözlüklerde yer alıp almama) farklılık gösterir.

Anahtar Sözcükler: biçimbilgisi, biçimbirim, çekim kategorisi, türetim kategorisi

ABSTRACT: In languages, inflectional and derivational morphology differ in terms of obligatoriness, syntactic relevance, change of syntactic category, paradigms, semantic difference, and psycholinguistic difference. When these properties are applied to Turkish inflectional categories, some categories don't fit into neither inflectional nor derivational category. The directive suffix in Turkish is one of them. The words that take directive suffix in Old Turkic and Middle Turkic have wider usage when compared to Modern Turkish one. Therefore in Old Turkic and Middle Turkic as well as cliché words we found the following forms such as *yürekre, töpöre, başra, kulkakra* (Erdal 2004:374); *ebgerü, tabgaçgaru, ötüken yışgaru, yergerü* (Tekin 2000:116); *başıra, göksire, yolıra, arkara, añaru* etc. (Özkan, 2000:117). And also the words that take directive suffix differ from psycholinguistic properties.

Key Words: morphology, morphem, inflection category, derivational category

1. Giriş

Çekim ve türetim (kelime yapımı) biçimbilgisi ve sözdiziminin merkezindedir ve dilin işleyişinde oldukça önemlidirler. Çekim daha çok bir kelimenin farklı biçimleriyle ilgilenir ve dilbilgisel bir amaçla cümleye katılır. Türetim ise bir ekle yeni kelime yapımı demektir. Gramerciler arasında Türkçedeki çoğu çekim ve yapım ekinin türü konusunda bir birlik göze çarparken, bazı ekler konusunda bir uyum görülmez.

Bu yazıda ilk önce çekim kategorilerinin özellikleri ve Türkçede ele alınış biçimleri Erdem (2011)'den hareketle verilecek daha sonra Türkçedeki yön ekleri ele alınacak ve bu eklerle hem eş zamanlı hem de art zamanlı olarak aşağıda belirtilen özellikler uygulanacaktır. Daha sonra yön eklerinin çekim ve türetim özellikleri taşıyıp taşımadıkları tarihi kaynaklardaki kullanımlarına bakılarak değerlendirilecektir.

2. Çekim ve Türetim Eklerinin Özellikleri

Bu bölümde yapım ve çekim ekleri arasındaki ayrımlara kısaca bakılacaktır:

a) *Zorunluluk*: Çekim ve türetim arasındaki en önemli ayırım, zorunluluk ilkesiyle ortaya çıkar. Bu özellik çekimin bir zorunluluk olarak yapılması, türetimin ise isteğe bağlı olarak yapılmasıdır (Booij, 2005, 2006; Haspelmath, 2002). Türkçede bazı temel durum eklerinin (yalın, belirtme, yönelme, ayrılma) kullanımında zorunluluk ilkesi açıkça görülür (Erdem 2011).

b) *Sözdizimsel ilgililik*: Sözdizimsel ilgililik konuyla ilgili ikinci özelliktir. Çekim her ne kadar biçimbiliminin bir parçası olsa da sözdizimi ile yakından ilgilidir. Kelimelerin belirli biçimleri sözdizimsel gerekliliğe bağlı olarak cümlede yer almak zorundadır. Türkçede öznenin yalın durumda olması ve nesnenin belirtme ekiyle verilmesi vb. durumlar bu yüzdendir. Çekim birçok durumda sözdizimsel nedenlerden dolayı oluşur ve sözdizimi için gereklidir. Türetimde, kelimenin sözdizimsel kategorisinin değişmesi de sözdizimsel bir olaydır. Fakat ikisi arasındaki sözdizimsel ilginin farkı, türetilmiş bir kelimenin seçiminin sözdizimsel bir gereklilikten kaynaklanmamasıdır (Booij, 2006; Stump, 2001, Haspelmath, 2002).

c) *Sözdizimsel kategorinin ve anlamın değişmesi*: Türetimin gerçekleşmiş olması için, bu sürece giren ögenin sözlüksel içerik açısından ve olasılıkla ses, biçim veya sözcük türü açılarından değişmiş olması beklenir (Uzun, 2006). Fakat çekim ekleri, kategori değiştirmeyen eklerdir. Yani, çekimle aynı sözlükbirimin (İng. *lexeme*) farklı şekilleri ortaya çıkmakta, yapım ekleriyle türetilen kelimenin ise kategorisi belirlenmektedir (Booij, 2005; 2006: 656; Stump 2001, Haspelmath, 2002).

Türetim, Türkçe gibi türetim eklerinin çok olduğu dillerde tür değişikliği yapabilir veya aynı türün devamı olan kelimeler meydana getirebilir. Diğer taraftan çekim ekleri herhangi bir tür değişikliği meydana getirmezler.

d) *Çekimlilik*: Çekimlilik ve kullanım sıklığı da yapım ve çekim eklerini ayırmada önemli ölçütlerden biridir. Çekim ekleri grubundaki ekler, çekimlilik özelliğine sahiptir. Bu özellik soyut hücrelerden oluşan bir yapıya benzetilebilir. Hücreler sayı, durum, zaman, kip vb. çekim kategorisi değerlerine sahiptir. Her sözlükbirim hücrenin gerektirdiği çekim özelliği ile donatılır (Booij, 2005, 2006: 256, Haspelmath, 2002: 61).

Bu konudaki diğer önemli bir nokta da bir kelime üzerinde birden fazla farklı çekim kategorilerinin toplanmış olabileceğidir. Bir kelime durum, iyelik, çokluk kategorisi gibi farklı türden çekim ekleri alabilir.

Çekim türetimden daha işlektir (Stump 2001: 16). Rastgele sözlükten seçilmiş bir ismin çokluk şekli kolayca tahmin edilebilir. Ama rastgele seçilmiş bir kelimenin belli bir türetim ekiyle tüetime girme ihtimali oldukça zordur. *Hasta* kelimesi *hastalar* şeklinde kolayca çekimlenebilirken, *-la* ekiyle **hastala*-şeklinde bir türetim yapılamamaktadır.

e) *Anlamsal farklılık* da iki grup arasındaki ayrımı verir. Çekim, dünya dillerinde isimlerde sayı, cinsiyet, belirlilik / belirsizlik ve durum ekleri şeklinde; fiillerde değer, zaman, kip, kişi, sayı ve cinsiyet; sıfatlarda ise karşılaştırma, sayı, cinsiyet, durum ve belirlilik gibi kategorilerde ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan türetim büyük ölçüde anlamsal kategoriyi ifade etmektedir (Booij, 2006: 657). Booij, Bybee'ten (1985) hareketle "anlamsal ilgililiği" birinci kelimenin anlamının türetilen kelimenin anlamıyla yakından ilgili olması şeklinde verir. Fakat böyle anlamsal bir ilgililik çekim kategorilerinde görülmez. Anlamsal ilgidan dolayı türetim ekleri kelime köküne daha yakındır. Çekim eklerinin kelimedeki sırası da anlamsal ilgiyle yakından ilgilidir. Fiillerdeki kişi ve sayı ekleri, zaman ve kip eklerine göre daha dışta yer alır.

f) *Anlamsal düzen(siz)lilik*: İki kategori arasındaki diğer bir ayrım, anlamsal düzen(siz)lilikten kaynaklanmaktadır. Çekim, anlamsal olarak türetimden (yapım eklerinden) daha düzenlidir (Stump, 2001: 17; Haspelmath, 2002: 73). Çekim ekleri buldukları kelimedeki sahip oldukları işlevleri yerine getirir. Yapım ekleriyle türetilen kelimeler ise gramerin sunduğu olanakla birlikte konuşanın ilk konuşma anında neyi anlatmayı amaçladığıyla da yakından ilgilidir. Yani, türetimde çeşitli faktörlere bağlı olarak anlamsal farklılaşma görülebilir.

g) *Bitimlilik*: Bitimlilik de iki kategoriyi ayırmada kullanılan ölçütlerden biridir. Bu özellik çekime girmiş kelimelerin yeni bir tüetime giremeyeceği ile ilgilidir. Çekim, ilgili kelimeyi sonlandırır ve kendisinden sonra yapım eki getirilemez. Türetimde ise bu tip bir sonlandırmadan bahsedilemez. Tüetime girmiş bir kelime tekrar tüetime girebilir. Türetim kelimelerin gövdelerini oluşturur ve yeni yapılar meydana getirir. Ancak bütün bu türetimlerden sonra çekim uygulanabilir. Bu kural da iki yapının ne kadar farklı olduğunu gösterir. Böyle bir düzenlilik Greenberg'un 28. evrensel kuralını oluşturur. Yani, türetim çekim eklerinin üzerine uygulanamaz.

h) *Psikolengüistik farklılık*: Düzenli çekim biçimleri doğrudan işlenen biçimlerdir. Yani bir anlamda otomatik bir işlem gibidir. Tüetime girmiş kelimeler ise zihinsel sözlükte yer alır ve burada türetilir. Bu yüzden sözlüklerde kelimelerin tüetime uğramış şekilleri varken onların çekime girmiş şekilleri yer almaz. Çünkü çekim biçimleri tahmin edilebilir ve otomatik şekillerdir. Sadece düzensiz şekiller sözlüklerde yer alır (Booij, 2006: 658). Bu özelliğinden dolayı *bebeği / bebekte / bebekten* gibi biçimler çekim eklerinin düzenli uygulanabilmesinden ve tahmin edilebilir olmasından dolayı sözlüklerde bulunmaz. Çekim özelliğini yitirmiş eklerle türetilmiş kelimeler de sözlükte yer alır. Bu yüzden araç (*-n* ekiyle türetilen), eşitlik ve yön gösterme eklerini taşıyan kelimeler de sözlüklerde kolayca bulunabilir.

1) *İlgililik*: Yapım ve çekim arasındaki diğer bir fark da ilgililik özelliğidir. Çekim kategorilerinin anlamları kelime tabanıyla daha az ilgiliyken türetilen kelimelerin anlamı kelime tabanıyla daha yakından ilgilidir. Çekim kategorileri yukarıda da ifade edildiği gibi tabanlarıyla tahmin edilebilir anlamsal bağ kurarlar. Diğer taraftan türetime girmiş kelimeler anlamsal olarak özeldirler (Haspelmath, 2002: 74). Haspelmath uyum, durum ve kip eklerinin kelime tabanıyla doğrudan bir ilgisinin bulunmadığını söyler.

Bu temel farklılıkların dışında çekim ve türetimi birbirinden ayıran özellikler vardır. Bu özellikler için bk. Haspelmath (2002), Booij (2006), Erdem (2011).

3. Türkçede Yön Ekleri

Geleneksel gramerlerde hal ekleri içinde değerlendirilen ve yön gösterme eki (Korkmaz, 2003), yön eki (Ergin, 1985: 241), yönelme durumu (Eker, 2009: 336) gibi adlarla bilinen ekler fiilin cereyan ettiği yönü gösterir ve ismi fiile bağlayan eklerdir (Ergin, 1985: 241).

Durum kavramı hem dilbiliminde hem de Türkçede farklı biçimlerde işlenmiştir.1 Türkçedeki farklı değerlendirilişin en açık örneği Banguoğlu'na aittir. Banguoğlu (2004: 326) adlarda çekimi ikiye ayırarak inceler: *İççekim* halleri (*kim* hali, *kimi* hali, *kime* hali, *kimde* hali, *kimden* hali ve *kimin* hali), *dışçekim* halleri (*kimle* hali, *kimce* hali, *kimli* hali ve *kimsiz* hali). Bu sınıflandırmanın en aykırı sınıflandırma olduğu söylenebilir. Banguoğlu en temel hal eklerini iççekim eki olarak isimlendirmiş, diğer Türkçe gramerlerde göremediğimiz kimli ve kimsiz halini de, burada üzerinde duramayacağımız bazı nedenlerden dolayı, hal ekleri bahsinde vermiştir. Dikkat edilirse bu sınıflandırmada yön ekleri yer almaz. Korkmaz (2003) "Adlarda çekim ve ad çekimi ekleri" bahsinde yön eklerinden bahsetmez ve bu ekleri addan ad yapan ekler arasında da göstermez. Demir ve Yılmaz (2010: 208) da beş hal ekini verir ve yön eklerini hal ekleri içinde değerlendirmezler (Dilbiliminde durum kavramı tartışmaları ve mekânsal durum kavramı için bk. Haspelmath (2006)).

İngilizce yazılmış Türkçe gramerlerde ise genellikle durum ekleri içinde yön eklerinin yer almadığını söyleyebiliriz (bk. Kornfilt, 1997: 212; Göksel ve Kerslake, 2005: 70; Lewis, 2000: 26). Csató ve Johanson (1998: 209) temel beş hal ekini verir ve eski yön ekinin bazı zarflarda görüldüğünü (*sonra*) ve yön ekinden sonra bir hal ekinin gelebildiğini söyler. Ergin (1985: 242) çekim ekleri bahsinde verdiği yön eklerinin çoktan yapım ekine dönüştüğünü, yapım eki gibi muamele gördüğünü ve iki tane olduğunu söyler: -rA (*son-ra*, *taş-ra*, *üzer-re*, *üz-re*) ve -ArI (*dış-arı*, *iç-eri*, *il-eri*, *yuk-arı*).

Tarihsel Görüntü

Şimdi yön eklerinin art zamanlı görünüşlerine kısaca bakabiliriz. Burada amacımız yön eklerinin etimolojik gelişimini tartışmak değil, bu eklerin kullanım özelliklerini belirlemek ve yukarıda verdiğimiz özellikler açısından nasıl davrandıklarını incelemektir (Yön eklerinin gelişimi için bk. Erickson (2002); zamirler ve yön ekleri için bk. Karahan (2009) ve Türkçede yön kavramı için bk. Arat (1987)).

Eski Türkçede yaygın yön gösterme hali +GARU'dur ve oldukça canlıdır (Tekin, 1992: 88, Gabain, 1988: 65, Erdal, 2004: 177). Tekin (1992) +rA ve +rU şekillerinin +GARU ile ilgi derecesinin belli olmadığını söyler. Tekin (2000: 116) Orhon Türkçesinde adların yönelme durumunun +gArU (*äb-gerü* "karargaha", *oguz-garu* "Oğuzlara doğru", *tabgaç-garu* "Çin'e doğru", *Ötüken yış-garu* "Ötüken dağlarına doğru", *apa tarkan-garu* "Apa Tarkan'a", *ol yer-gerü* "o yerlere doğru"), 3. kişi iyelik ekleriyle kullanılan +ñArU (*tün ortosi-ñaru* "gece ortasına kadar", *yeri-ñerü subı-ñaru* "kendi topraklarına ve sularına"), tekil 1. kişi iyelik eki almış sözcüklere eklenen +ArU (*äbim-ärü* "yurduma doğru") ve +rA (*taş-ra* "dışarıya", *tarduş şad-ra* "Tarduş Şadına doğru") ile kurulduğunu belirtir.

Orhon Türkçesinde yön gösterme durumu (directive) canlıdır, Maniheist kaynaklarda nispeten yaygın olarak fakat Maniheist olmayan Uygur metinlerinde nadiren kullanılmaktadır ve Karahanlı Türkçesinde neredeyse görülmez (Erdal, 2004: 370). Erdal (2004: 177) +gArU ekinin Karahanlı Türkçesinde ve Budist Uygur eserlerinde çok az kullanılmasını, tarihsel gelişimin bir sonucu olarak hal sisteminin daralmasına (reduction) veya ekin isimlerden fiil türeten +gAr-ekiyle olan benzerliğiyle açıklanabileceğini ifade eder.

Eski Türkçeden sonra da yön gösterme eki / hali, biçimsel olarak, neredeyse Eski Türkçedekine benzer biçimde, fakat daha kalıplaşmış olarak (özellikle Karahanlı Türkçesinde) devam eder. Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde yön gösterme hali şu eklerle kurulmaktadır (Ata, 2002: 64): 1) +GARU / +KARU / +KARİ: *artkaru*, *içkerü*, *ilgerü*, *taşgaru*. 2) +rA: *içre*, *sonra*, *taşra*. 3) +rü: *öñrü*. 4) +ñaru / +ñar: *añaru*, *añar*. Çağatay Türkçesindeki yön ekleri kalıplaşmış biçimleriyle kullanılır: 1) rA, 2) +GARİ / +KARİ (Eckmann, 1966: 102).

Eski Anadolu Türkçesine gelince bu dönemde ektaki /g/ sesinin düşmesiyle (Eski Türkçe +GARU) ek +ArU biçimine dönüşmüş ve özellikle kalıplaşmış bazı kelimelerde işlek olmayan bir durum eki haline gelmiştir (Şahin, 2003: 49). Bu dönemde +rA ekinin çok güzel kullanılışlarına rastlamak mümkündür: *daşra*, *taşra* "dışarı", *depere* "tepeye", *göksire* "göğsüne", *yüzire*, *gözire*, *boğazıra* ve *karnıra*. Diğer taraftan +rU ekinin kullanılışı sınırlıdır: *berü*, *yañaru*, *kañaru* "nereye", *añaru*, *añarı* "oraya, o tarafa, ileri" (Mansuroğlu, 1988: 260, Özkan, 2000: 117). Gülsevin ve Boz (2004: 103-115) ad durumu ekleri içinde yön eklerini zikretmez.

Yön Eklerinin Kullanım Alanları

Eski Türkçede yön eklerinin geldiği kelimelere baktığımızda ekin farklı gruptan sözcüklere geldiğini söyleyebiliriz. Aşağıdaki basitleştirilmiş sınıflandırma bunu gösterir:

a) Orhun Yazıtlarında yön ekleri yön belirten adlara sıklıkla gelebilmektedir: *kuriğaru* “batıda”, OT, *yırğaru* “kuzeyde”, OT, *kün ortusingaru* “gece ortasına kadar”, OT, *birgerü* “güneye doğru”, OT vb.

b) Bu dönemde kavim adları / kişi adları ve dini adlara da rahatlıkla yön eki gelebilmektedir: *Oguzgaru* “Oğuzlara doğru”, OT, *Tabgaçgaru* “Çin’e doğru”, OT, *Türk kağangaru* “Türk kağanına doğru”, OT, *begingerü* “beyine”, IB, *tengringerü* “tanrıya” IB, HU vb.

c) Yer, hayvan adlarına yön eki getirilmesi de zaman zaman karşımıza çıkar: *yeringerü* “yerine”, HU, *yirgerü* “yere doğru”, HU, *evgerü* “karargaha”, *ebingerü* “evine”, IB, *Ötüken yışgaru* “Ötüken dağlarına doğru”, OT, *tebesingerü* “develerine”, IB, *yontingaru* “atlarına”, BTK-1, *ordusingaru* “payitahtına doğru”, BTK-1 vb.

d) Zamirlerle de zaman zaman kullanılır: *bizingerü* “bize doğru”, BTK-1, *bangaru* “bana doğru, benden yana”, OT.

e) Yer zarfı olarak kullanılanlar: Türk dilinin bütün dönemlerinde yer ifadesi taşıyan kelimeler yön ekini almışlardır ve bunların ilk dönemlerden itibaren kalıplaşmış oldukları söylenebilir: *içgerü* “içeri”, BTK-1, *taşgaru* “dışarı”, MYT, *ongaru* “dosdoğru, doğru”, AY.

Yön eklerinin Eski Türkçedeki işlekliliğini, yer zarfı biçimleri dışında, Karahanlı Türkçesi metinlerinde görmek oldukça zordur. Bu dönemde görülen birkaç kullanım şudur: *yaygaru* “yaza doğru”, DLT-3, *Tengrigerü / Tengrikeri* “Tanrıya doğru”, DLT-3. Harezmi Türkçesi eserlerinde yer adlarının yön ekli biçimleri ve zamirlerin yön ekleriyle kullanılması oldukça yaygındır. Bazı örnekler: *yokaru / yukaru* ME, HŞ, KE, *tışkaru / taşkaru / taşgaru* HŞ, KE, NF, *taşkarudın KE artkaru* KE, NF, HŞ, *artgaru* KE, ME, *angaru* “oraya”, ME, *içkerü* KE, *ötkerü* KE, *ilgerü* HŞ.

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde nadiren de olsa, kalıplaşmış örneklerin dışında, bazı çekim biçimleri görülür. Bunlardan bazıları şunlardır: *yolıra* YZ, *depere* MT, DKK, SN, BTK-2, *yüzire* NHT, *başıra* BAT, MŞ, *agzıra* GAR. Diğer taraftan bu dönemin eserlerinde ve Osmanlı Türkçesi eserlerinde sıklıkla geçen kalıplaşmış biçimler şunlardır: *taşra / daşra / daşıra*, *anaru / anarı*, *kançaru / kancaru*, *yukaru / yukarı / yokaru*, *içerü / içeri*, *ilerü / ileri*, *ancaru*, *sonra*, *üzerü / üzere / üzre*, *arkaru* TB, *yanaru* YZ, *aşra* FK. +GARU biçimi *ardgaru* KG örneğinde geçer.

4. Sonuç / Değerlendirme

Yukarıda incelenen örnekler / kullanımlar doğrultusunda yön eklerinin yukarıda verilen bazı önemli özelliklere verdikleri tepkileri inceleyebiliriz: Yön eklerini zorunluluk ve sözdizimsel ilgililik açısından değerlendirdiğimizde, yön ekiyle donatılan kelime, her ne kadar ismi fiile bağlasa da, fiilin istediği zorunlu unsurlardan değildir.

Yön eklerinin cümledeki varlığı fiilin anlamını sadece çeşitli açılardan tamamlamak içindir. Yön ekleri özellikle Eski Türkçe döneminde, eklendikleri kelimenin anlamını değiştirmez. Bu durum günümüzdeki kalıplaşmış kelimeler için de geçerlidir. Bu ekler için bir kelimenin farklı biçimlerini oluşturduğunu ve herhangi bir sözdizimsel kategori değişikliğine neden olmadığını söyleyebiliriz.

Yön ekleri; yönelme, ayrılma, bulunma durum eklerinin işlevlerine benzer bir işlevde kullanılmaktadır.

Yön eki/eklerinin Türkçenin ilk dönemlerinde çekim eki olduğunun en önemli göstergesi çekimlilik özelliğidir. Türkçe durum eklerinin çekiminde ve fiil çekimlerinde bir kelimenin çekimlilik özelliğini daha iyi görebiliriz. Yön ekleri özellikle Eski Türkçe döneminde, örneklerden de anlaşıldığı gibi birçok kelimeye gelebilmektedir (*Oguzgaru, ebgerü, yışgaru, subınaru* vb.). Yön ekinin çok farklı kelimeyle / kelime türleriyle çekimlenebilmesi onun çekimlilik özelliğinin yüksek olduğunu gösterir. Eski Türkçedeki geniş çekimlenebilme özelliğini daha sonraki dönemlerde görmek çok mümkün değildir. Bu da yön ekinin / eklerinin çekimlilik özelliğini zamanla kaybettiğini gösterir.

Anlamsal farklılık özelliği açısından bakıldığında yön ekleri geldikleri kelimenin anlamını etkilemezler, değiştirmezler. Eski Türkçedeki kullanımlar bunun güzel örnekleridir. Daha sonraki dönemlerdeki kalıplaşmış yön ekli örneklerinde de yapım eklerinin sergilediği anlam farklılaşması görülmez. Yukarıda da işaret edildiği gibi Eski Türkçedeki yön eki/ekleri alan kelimelerin çeşitli olduğunu ve çekim açısından, diğer hal ekleri kadar olmasa da düzenli olduğunu söylenebiliriz. Fakat bu kısmi düzenlilik daha sonraki dönemlerde kaybolmuştur. Yön ekleri sınırlı sayıda kelimeye yeni anlam oluşturmadan kalıplaşmışlardır.

İlgililik özelliği açısından yön eklerine bakılınca söz konusu ek / ekler eklendikleri sözcüklerin tabanlarıyla, diğer çekim eklerinde olduğu gibi, ilgileri bulunmaz.

Burada üzerinde durulması gereken en önemli husus psikolinguistik farklılıktır. Düzenli çekim biçimleri sözlüğe / zihin sözlüğüne doğrudan işlenir. Bu bir anlamda otomatik bir işlemdir. Türetime girmiş sözcükler ise zihinsel sözlükte yer alır ve burada türetilir. Bu yüzden sözlüklerde kelimelerin türetime uğramış biçimleri yer alırken onların çekime girmiş biçimleri yer almaz. Fakat çekim özelliğini yitirmiş eklerle yapılan biçimler işlek kullanıma sahip olmadıkları için sözlüklerde yer alırlar. Bunun birçok biçimini hem tarihsel sözlüklerde hem de günümüz sözlüklerinde bulabiliriz (ayrıntı için bk. Erdem, 2011). Bu açıdan bakıldığında yön eklerini alan kelimelerin sözlüklerde / indekslerde nasıl işlendiği önem kazanır. Eski Türkçede yön ekleri canlı olarak yaşamasına rağmen yön eklerini alan *kurıgaru, yırtıgaru, birigerü, ortusingaru* vb. gibi biçimlerle *yırına, kurıdın, biriye* biçimleri sözlükte / dizinde madde başı olarak verilmiştir, fakat *Tabgaçgaru, Oguzgaru* gibi biçimler sırasıyla *Tabgaç* ve *Oguz* maddelerinin içinde yer almıştır (Tekin, 2006). Clauson (1972) *yokaru, içgerü, añaru / uñaru / inaru, bergerü, artıgaru, taşgaru* ve *taşra* kelimelerini birer madde yapmasına karşın *birgaru/bergerü, kurtıgaru* kelimelerini

bir kelimenin farklı biçimleri sayarak sırasıyla *berü* ve **kürü* maddelerinin içinde verir. Aynı şekilde İrk Bitig’de *beyingerü*, *ebingerü*, *tebesingerü*, *tengrigerü* biçimleri sırasıyla *bey*, *eb*, *tebe* ve *tengri* maddelerinin içinde verilmiştir (İB, Tekin, 2004). *Angar*, *yokaru*, *taşkaru* / *taşgaru* vb. gibi kelimeler Caferoğlu (1968) tarafından Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde madde başı olarak işlenmiştir. Bu sözcüklerin / sözcük biçimlerinin eserlerde madde baş(lar)ı olarak verilmelerinin nedeni bu kelime köklerinin çok farklı çekime girmemeleri olmalıdır. Benzer durum daha sonraki dönemleri içeren sözlüklerde de genellikle devam eder. Eski Anadolu Türkçesinin temel sözlüğü olan Yeni Tarama Sözlüğü’nde (Dilçin, 1983) kalıplaşmış kelimelerin dışında yön eki almış kelime/kelimeler yer almaz. Sözlükte *taşraldaşıra*, *anaru* / *anarı*, *kançaru* / *kançarı*, *yukaru*, *içerü*, *ilerü* / *ileri*, *ancaru* “o kadar” gibi biçimler yer alırken Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde nadiren yer alan *yolura*, *depere*, *yüzire* gibi biçimler doğal olarak *yol*, *depe* ve *yüz* kelimelerinin farklı biçimleri oldukları için sözlükte yoktur. Bu gibi biçimler az da olsa bu dönemde yön ekinin çekim özelliğini koruduğunu gösterir.

Yön eklerine bütün bu özellikler açısından bakıldığında bu eklerin daha Eski Türkçe döneminden itibaren belli setteki kelimelerle kalıplaşmaya başladığı söylenebilir. Aynı dönemde söz konusu ekler farklı sözcük türlerine gelerek, tıpkı çekim eklerinde olduğu gibi, geldikleri kelimelerin farklı biçimlerini oluşturdukları görülür. Fakat bu özellik daha sonraki dönemlerde giderek zayıflamış, yön ekleri sadece belli setten oluşan kelimelere gelerek kalıplaşmıştır. Eklerin sadece belli setten kelimelere gelerek kalıplaşmaları onları sözlüklerde ayrı birer madde başı olarak değerlendirilmelerini gerektirmiştir.

KAYNAKLAR

- Arat, R. R. (1965) “Türkçede Cihet Mefhumu ve Bunun ile İlgili Tabirler”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 14, s. 1-14.
- Ata, A. (2002) *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.
- Banguoğlu, T. (2004) *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Booij, G. (2005) *The Grammar of Words, An Introduction to Linguistic Morphology*, Oxford University Press, Oxford.
- Booij, G. (2006) “Inflection and Derivation”. *Encyclopedia of Language & Linguistics*, (Yayıncı: Keith Brown) Elsevier Ltd, s. 654-661
- (1985) *Büyük Türk Klasikleri* Cilt I, Ötüken & Söğüt Yayınevi, İstanbul.
- (1985), *Büyük Türk Klasikleri* Cilt 2, Ötüken & Söğüt Yayınevi, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1968) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Clauson, Sir G. (1972), *En Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press.

Dedes, G. (1995) *The Battalnama, An Ottoman Turkish Frontier Epic Wondaertale*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harvard University.

Kaya, C. (1994) *Uygurca Altun Yaruk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.